

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2021/4

MUNDARIJA

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY
HUQUQ. MA’MURIY HUQUQ.
MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

- 5 **ЭРГАШЕВ ИКРОМ АБДУРАСУЛОВИЧ**
Солиқ низоларини муқобил ҳал этишнинг
ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш
масалалари
- 12 **ЙЎЛДОШЕВ АЗИЗЖОН ЭРГАШ ЎҒЛИ**
Ўзбекистонда жамоатчилик муҳокамаларини
ҳуқуқий тартибга солишнинг долзарб масалалари
- 25 **АБДУВАЛИЕВ МАҚСУДЖОН
АБДУРАШИД ЎҒЛИ**
Ўзбекистонда қурилиш соҳасини тартибга
солувчи ҳуқуқий асосларнинг вужудга келиши
- 34 **РАҲИМОВ ДИЛМУРОДЖОН
ҒУЛОМЖОН ЎҒЛИ**
Давлат фуқаролик хизматида меритократия
тамойилини қўллашнинг ташкилий-ҳуқуқий
масалалари

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI.
TADBIRKORLIK HUQUQI.
OILA HUQUQI.
XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 42 **USMONOVA MUNISKHON YULDOSH QIZI**
Definition and classification of voidable
transactions
- 50 **ХУДАЙБЕРГЕНОВ БЕҲЗОД
БАХТИЁРОВИЧ**
Ғарбда тўловга қобилиятсизлик (банкротлик)
ҳуқуқи ривожланиши ва асосий принциплар
шаклланиши
- 66 **ЖОЛДАСОВА ШАҲНОЗА БОТИРОВНА**
Чет эл ҳуқуқи нормалари ҳамда чет эл
ҳуқуқига ҳавола этиш тушунчаси ва моҳияти

12.00.07 – SUD HOKIMIYATI.
PROKUROR NAZORATI.
HUQUQNI MUHOFAZA QILISH
FAOLIYATINI TASHKIL ETISH.
ADVOKATURA

- 76 **БАКАЕВ ШАХРИЁР БАХТИЁРОВИЧ**
Маъмурий суд иш юритуви тушунчаси ва
мазмун илмий-назарий таҳлили

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI,
HUQUQBUZARLIKLARNING
OLDINI OLISH. KRIMINOLOGIYA.
JINOYAT-IJROIYA HUQUQI.

- 83 **НАЖИМОВ МИРАТДИЙИН
ШАМШЕТДИНОВИЧ**
Оилага ва ёшларга қарши жиноятлар учун
жавобгарлик белгиланган жиноят қонуни
нормаларининг ривожланиш тарихи

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI.
KRIMINALISTIKA,
TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA
SUD EKSPERTIZASI

- 92 **НИЯЗОВ МАКСУД КАДАМОВИЧ**
Опыт зарубежных стран по реализации
требований допустимости доказательств
при производстве по уголовным делам
- 102 **ПРИМОВ БАХТИЁР ОЛИМ ЎҒЛИ**
Дастлабки терговда ахборот-коммуникация
технологияларини қўллашнинг процессуал-
ҳуқуқий асослари

12.00.11 – PARLAMENT HUQUQI

- 111 **АББОСХОНОВ ТОИРХОН ХАСАН ЎҒЛИ**
Парламент фаолияти учун ахборот-таҳлилий
маълумотномаларни тайёрлашнинг ўзига
хос хусусиятлари

UDC: 343.1(042)(575.1)
ORCID: 0000-0002-8970-9029

ДАСТЛАБКИ ТЕРГОВДА АХБОРОТ- КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ҚўЛЛАШНИНГ ПРОЦЕССУАЛ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Примов Бахтиёр Олим ўғли,
Тошкент давлат юридик университети докторанти,
e-mail: baxtiyorprimov@inbox.ru

Аннотация. Мақолада дастлабки терговда АКТ қўллашнинг процессуал-ҳуқуқий асослари муаллифлик нуқтаи назаридан қўриб чиқилади. Қайд этилишича, жамиятдаги умумий рақамлаштиришни ҳисобга олган ҳолда, келажакда жиноий иш юритиш жиддий ўзгаришларга дуч келади. Бунга, хусусан электрон ҳужжат айланиши, тергов ва суд ҳаракатларини масофавий ўтказиш шакллари, процессуал қарорларни қабул қилишда алгоритмлар ва математик ҳисоб-китобларни қўллаш, робототехника воситаларини кенг жорий этиш кўмаклашади. Муаллифнинг фикрича, қўп жиҳатдан келажакдаги “электрон” одил судлови ахборот хавфсизлигини таъминлаш, фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва эркинликларини, шунингдек, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ муаммоларни муваффақиятли ҳал этилишига боғлиқ бўлади.

Калит сўзлар: электрон жиноят иши, ахборот технологиялари, жиноят процесси, алгоритм, электрондалил.

ПРОЦЕССУАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ПРЕДВАРИТЕЛЬНОМ СЛЕДСТВИИ

Примов Бахтиер Олим угли,
Докторант Ташкентского государственного
юридического университета

Аннотация. В статье рассматриваются с авторской точки зрения процессуально-правовые основы применения информационно-коммуникационных технологий на предварительном следствии. Отмечается, что, учитывая всеобщую цифровизацию общества, уголовное судопроизводство в перспективе подвергнется существенным изменениям. Этому будет способствовать широкое внедрение электронного документооборота, дистанционных формы проведения следственных и судебных действий, использование алгоритмов и математических расчетов в принятии процессуальных решений, применении робототехники. Многое будет зависеть от успешного решения проблем, связанных с обеспечением информационной безопасности, защитой законных прав и свобод граждан, а также интересов общества и государства.

Ключевые слова: электронное уголовное дело, информационные технологии, уголовный процесс, алгоритм, электронное доказательство.

PROCEDURAL AND LEGAL FRAMEWORK FOR APPLICATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN PRELIMINARY INVESTIGATION

Primov Bakhtiyor Olim ugli,
Doctoral student of Tashkent State Law University

Annotation. The article discusses the procedural and legal framework for the use of information and communication technologies during the preliminary investigation from the author's point of view. It is noted that, taking into account the general digitalization of society, criminal proceedings in the future will undergo significant changes. This will be facilitated by the widespread introduction of electronic document management, remote forms of investigative and judicial actions, the use of algorithms and mathematical calculations in making procedural decisions, the use of robotics. Much will depend on the successful solution of problems related to ensuring information security, protecting the legal rights and freedoms of citizens, as well as the interests of society and the state.

Keywords: electronic criminal case, information technology, criminal procedure, algorithms, robotics.

Кириш

Тарихда қоғоз жиноят ишида асосий ахборот ташувчиси ҳисобланади. Турли тергов ҳаракатлари, терговчи ва суднинг қарорлари ёзма процессуал ҳужжатларда у ёки бу тарзда акс эттирилади. Ҳатто ҳодиса жойини кўздан кечириш ва бошқа тергов ва процессуал ҳаракатлар натижасида олинган фотосуратлар ҳам қоғозда тузилган фотожадваллар сифатида жиноят ишига илова қилинади. Жиноят ишининг мураккаблиги ва кўп эпизодлилиги, ўнлаб турли хил суд-тиббий экспертизалари, айбланувчилар, гувоҳлар ва жабрланувчиларнинг кўплиги муқаррар равишда жуда кўп миқдордаги тергов материалларига олиб келади, бу эса, ўз навбатида, катта ва оғир ҳажмдаги жиноят ишлари пайдо бўлишига ёрдам беради. Суд амалиёти жиноят ишининг ҳажми 50 жилддан ортиқ бўлган кўплаб ҳолатларга гувоҳ бўлган. Бундан ташқари, қоғоз ҳеч қандай тарзда ёнғин таъсиридан ҳимояланмаган, бунинг натижасида жиноят иши осонгина йўқ қилиниши мумкин.

Ўзбекистонда жиноий судловни ислоҳ қилишнинг янги даври тизимли равишда олиб борилмоқда. 2019 йил 23 май куни ЎРҚ-542-сонли “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига жиноят процесси иштирокчиларининг ҳуқуқлари ҳимоя қилинишини таъминлаш билан боғлиқ ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги [1] Қонун расман эълон қилинди, у моҳиятан электрон суд жараёнини жорий этади.

Мазкур қонуннинг энг муҳим янгиликларидан бири ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга рақамли тергов тизими – электрон жиноят иши (Е-жиноят иши) жорий этилишидир. Мазкур қонун билан ЖПКга янги моддалар киритилган бўлиб, бундан буён Ўзбекистон Республикасида жиноят процесси қоғоз шакл билан бир қаторда, электрон шаклда ҳам юритилиши назарда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги ПҚ-3723-сонли “Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори [2] билан тасдиқланган Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепциясининг “Жиноят процессининг янги шакл ва тартиб-таомилларини жорий этиш” номли 3-бўлими еттинчи бандида илк бор суд-тергов фаолиятида, хусусан «Электрон жиноят иши» ва «масофадан сўроқ қилиш» тизимларини жорий этишда ахборот-коммуникация технологияларидан самарали фойдаланишни таъминлаш вазифаси белгиланган.

Худди шу қарор билан Тошкент шаҳрининг Яккасарой ва Миробод туманларида “Электрон жиноят иши” пилот лойиҳасини амалга ошириш, лойиҳада ҳужжатларнинг қоғоз ва электрон шаклларида бир вақтда фойдаланиш, иш жойларини жиҳозлаш, ички локал-компьютер тармоқларини яратиш кўзда тутилган.

Муҳокама

Дарҳақиқат, Ўзбекистонда жиноят процесси, афсуски, ҳанузгача узоқ давом эта-

ди. Юзлаб одамлар иштирокидаги ортиқча бюрократия бюджетга қимматга тушади. Мураккаб ва оддий жиноят ишлари бўйича тергов ишлари ойлаб давом этади, бу эса, табиийки, қандай ҳуқуқий мақомда бўлишидан қатъи назар, оддий фуқароларнинг ҳақли танқидига сабаб бўлади. Жорий қилинаётган “Электрон жиноят иши” ахборот тизими, биринчи навбатда, конкрет жиноят ишлари материалларидан барча маълумотларни рақамли шаклда сақлашга мўлжалланган. Идеал ҳолда, жиноят ишининг рақамли маълумотлари юқори даражадаги хавфсизлик билан қоғоз шаклини тўлиқ алмаштириши керак.

Электрон жиноят иши электрон ҳужжат айланишини ривожлантиришнинг энг юқори нуқтасидир. Электрон адлия тизимлари АҚШ, Канада, Германияда жорий этилмоқда. Бельгияда 2005 йилда «Phenix» лойиҳаси яратилган бўлиб, унинг доирасида электрон ҳужжат айланиши тизимига қўшимча равишда “электрон файл” полиция, адвокат, тарафлар ва бошқа органлар томонидан тўлдирилиши мумкин эди. Аутентификация масаласи электрон паспорт (eID) ёрдамида ҳал қилинди [3]. Саудия Арабистонида кўп жиноят ишлари икки кун ичида тугайди. Бу мамлакатда улар бир неча йил аввал электрон жиноят ишларига ўтиб, тергов вақтини 80 фоизга қисқартирган. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимини ислоҳ қилишнинг ижобий тажрибасини 2011 йилда жиноят ишининг электрон форматига ўтиш амалга оширилган Грузияда ҳам кузатиш мумкин. Жанубий Корея, Сингапур, Эстония бу борада сезиларли ютуқларга эришди.

2011-2012-йилларда Қозоғистон Республикасининг Остона шаҳри ва Қарағанда вилояти давлат даромадлари қўмитаси ҳузурида “Электрон жиноят иши” пилот лойиҳаси ишга туширилди [4]. Озарбайжон Республикасида 2016 йилдан бери солиқ жиноятларини тергов қилиш учун “Электрон жиноят иши” дастуридан фой-

даланилади [5]. Россия Федерациясида ҳам жиноят ишларини электронлаштиришга ҳаракат қилинмоқда [6].

Ушбу тизим, бизнинг фикримизча, келажакда жиноят тўғрисидаги ариза ва хабарни рўйхатга олишдан бошлаб, жиноятлар тўғрисидаги хабарларни рўйхатга олишнинг ягона ахборот тизими, яъни тергов расман бошланган пайдан бошлаб суд жараёни тугагунига қадар, оқлов ҳукми ёки судлов ҳукми билан тугайдиган кетма-кет процессуал ва ташкилий ҳаракатларнинг ўрнатилган алгоритмини ўз ичига олган бутун жиноят ишини шакллантириш функциясига эга бўлиши керак.

Бу жиноят ишининг қоғоз шаклини тўлиқ алмаштириб, уни текшириш ва кўриб чиқиш доирасида далиллар тўплаш учун ноутбук билан биргаликда ишлатишга имкон берадиган рақамли маълумотларни – жиноят иши материалларини сақлаш учун мўлжалланган ягона электрон восита бўлиши керак. Шу билан бирга, ушбу рақамли ташувчида иш қўзғатилган пайдан бошлаб ҳукм ижро этилгунга қадар кетма-кет ҳаракатлар (жиноят ишининг ҳаракатланиши) алгоритмини ўз ичига олган жиноят ишини шакллантириш дастури бўлиши керак; шу жумладан, индивидуал процессуал ҳужжатларнинг шакллари ва шаблонлари (масалан, хабарларни текшириш баённомаси ёки таниб олиш учун тақдим этиш баённомаси, устунлари керакли маълумотлар билан тўлдирилади) ва ушбу ҳужжатларга олинган далиллар, шу жумладан, фотосуратлар, кино ва видео тасвирлар, шунингдек, бошқа файллар ва дастурий маҳсулотларни электрон шаклда илова қилиш имкони бўлади.

Шуни айтиш керакки, амалдаги Жиноят-процессуал кодексида жиноят ишини тергов қилишда замонавий технологиялардан фойдаланишга оид қоидалар мавжуд. Хусусан, ЖПКнинг мансабдор шахсларнинг хатти-ҳаракатлари устидан шикоят қилиш тартибини белгиловчи

27-моддаси 4-қисмига кўра, “Мурожаат ва унга илова қилинадиган ҳужжатлар судга *электрон ҳужжат тарзида* юборилиши мумкин” [7].

Шу билан бирга, терговни рақамлаштиришдаги асосий янгилик – муайян тергов ҳаракатларини ўтказишда АКТдан фойдаланиш имконияти. Жумладан, Жиноят-процессуал кодексининг 91¹-моддаси 1-қисмига биноан “Ўувоҳлар, жабрланувчилар, гумон қилинувчилар ва айбланувчилар иштирокидаги тергов ҳаракатлари (сўроқ, шахсларни ва нарсаларни таниб олиш, юзлаштириш) мазкур шахсларни улар турган жойдаги ёки яшаш жойидаги вилоятнинг ёки туманнинг ёхуд шаҳарнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органига ёки судига чақирган, техник воситалардан фойдаланган ҳолда видеоконференцалоқа режимида ўтказилиши мумкин. Видеоконференцалоқа жараёнида тергов ҳаракати иштирокчилари тергов ҳаракати жараёни ва натижаларини тўғридан-тўғри трансляция орқали бевосита кузатиб боради” [7].

Табиийки, бундай тергов ҳаракатлари уларни қайд этишнинг бошқача тартибини назарда тутати. Жиноят-процессуал кодексининг 91⁴-моддаси 1-қисмига биноан “Видеоконференцалоқа режимида ўтказилган тергов ҳаракати жараёни ва натижалари электрон маълумотларни ташувчи тегишли воситаларга баённома тузилган ҳолда ёзилади ва қайд этилади”. Мазкур модданинг 4-қисмида шундай дейилган: “Видеоконференцалоқа ёзувининг вақти ўтказилган тергов ҳаракатининг аниқ вақтига мос келиши керак. Видеоконференцалоқа жараёнидаги танаффуслар юзасидан изоҳ берилиши ҳамда улар видеоёзувда ва баённомада акс эттирилиши керак”.

Жиноят-процессуал кодексининг 91⁴-моддаси 2-қисмига кўра, “Тергов ҳаракатининг баённомаси суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суд ва топшириқни бажарувчи мансабдор шахс томонидан

тузилади. Видеоконференцалоқа материаллари баённомага қўшиб қўйилади”.

Жиноят-процессуал кодексининг техник воситалардан фойдаланиш имконияти билан боғлиқ кўрсатилган ва бошқа нормаларини таҳлил қилгандан сўнг (улар мутахассисларга, экспертларга, шунингдек, изларни қидириш ва аниқлашда техник воситалардан фойдаланишга тааллуқлидир) жиноят-процессуал қонунчилигида жиноят процесси иштирокчиларига жиноят иши материаллари билан ишлаш учун исталган рақамли ва бошқа воситалардан фойдаланиш имконини бериш билан бирга, “техник воситалар” тушунчаси жуда кенг талқин этилганини қайд этиш мумкин.

Дарҳақиқат, қонун “Электрон жиноят иши”нинг “техник воситалар” тушунчасига тушишини истисно этмайди, чунки ушбу қурилманинг функциялари ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари томонидан жиноят ишларини тергов қилишда фойдаланиладиган рақамли қурилмалар параметрларига мос келади. Жиноят-процессуал кодексида биринчи марта “электрон ташувчи” тушунчаси мустақамланганини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиз.

Бундай ҳолда, биз тергов ҳаракатлари давомида фойдаланилган рақамли ахборот ташувчилар ҳақида гапирамиз. Шунингдек, электрон ташувчилар деганда, жиноят-процессуал қонунчилигининг талқини асосида турли хил қаттиқ жисмли маълумотларни сақлаш қурилмалари тушунилади: USB-флешкалар, хотира карталари, SSD-дисклар ҳамда шпинделли маълумотларни сақлаш қурилмалари: HDD-дисклар, CD/DVD/Blue-Ray дисклари ва ҳоказолар.

Шуни таъкидлаш керакки, “электрон восита” тушунчаси ўзининг семантик маъноси жиҳатидан “жиноят ишининг электрон шакли” тушунчасига жуда яқин бўлиб, жуда ўхшаш конструктив ва техник жиҳатларга эга ва процессуал нуқтаи назардан ушбу ташувчилар жиноят иши

бўйича турли материалларни, шу жумладан, электрон ҳужжатларни, фотосуратлар ва видеоларни тўплаш ва рақамли шаклда сақлаш имконини беради. Демак, ЖПК жиноят ишининг электрон шаклини жорий этиш шартларини, шу жумладан, нормаларда мавжуд бўлган “техник воситалар” ва “электрон ташувчилар” тушунчаларининг кенгайтирилганлиги сабабли олдиндан белгилаб беради.

Аммо айтиш жоизки, Жиноят-процессуал кодекси жиноят процессига жиноят ишининг электрон шаклини жорий этишнинг ягона шarti эмас.

Замонавий технологиялар, хусусан, электрон жиноят ишларини жиноят процессига интеграциялашувида давлатнинг мақсадли дастурлари катта аҳамиятга эга. Жумладан, одил судлов самарадорлигини ошириш мақсадида Ўзбекистон суд-ҳуқуқ тизимига судлар фаолиятининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш мақсадида замонавий ахборот-коммуникация технологиялари жорий этилди. Ўзбекистон Олий суди, АҚШ Халқаро тараққиёт агентлиги ва БМТ Тараққиёт дастурининг “Ўзбекистонда қонун устуворлиги йўлида ҳамкорлик” қўшма лойиҳаси доирасида E-SUD электрон судлов миллий ахборот тизими ишлаб чиқилди ва жорий этилди. Аини пайтда янги модуллар ва хизматларни ишлаб чиқиш, шунингдек, E-SUDни бошқа ахборот тизимлари ва ресурслари билан интеграциялаш режалари муҳокама қилинмоқда. E-SUD тизимида фойдаланувчининг “шахсий кабинети”, рўйхатдан ўтиш ва авторизацияга эга бўлишига алоҳида эътибор қаратилган, бу ерда шахс ариза ва даъво аризасини расмийлаштириши, шунингдек, ҳужжатларни илова қилиши мумкин. Мазкур тизимнинг жорий этилиши натижасида ишларни кўриб чиқиш муддати икки баробарга қисқарди, хизмат кўрсатиш самарадорлиги 50 фоизга ошди, ҳужжатларни йўқотиш ҳолатлари тўлиқ бартараф этилди.

Шундай қилиб, E-SUD тизимини жорий этиш туфайли судда янги авлод технологияларини, жумладан, жиноят ишининг электрон шаклини жорий этиш учун унумли шароит яратилди. Шунинг учун ҳам бугунги кунда Жиноят-процессуал кодексининг нормалари жиноят процессига технологияларнинг айрим турларини жорий этиш билан боғлиқ кўплаб янги муҳим чора-тадбирларни ўз ичига олади ва электрон суд ишларини юритиш учун шарт-шароитлар яратишни, шу жумладан, процессуал жараёнларни соддалаштиришни назарда тутди.

Жиноят процессида янги замонавий технологиялар ҳақида олимлар ва амалиётчи мутахассисларнинг фикрларини таҳлил қиладиган бўлсак, қуйидаги фикрларни ажратиб кўрсатишимиз мумкин. Бир қатор ёш олимлар жиноят ишининг электрон шаклини қўллашнинг ҳуқуқий позициясини асослаб, “жиноят процессига электрон баённомани жорий этишнинг ҳуқуқий асослари, айтиш мумкинки, аллақачон шаклланганлигини, бундан ташқари, жиноят процессида далил сифатида тақдим этиладиган электрон ҳужжатларга қўйиладиган асосий талаблар Жиноят-процессуал кодексида аллақачон мавжуд”лигини таъкидлайдилар [8].

Электрон баённома ҳақида О.В. Тульскаянинг ёзишича, “Бундай ҳужжатлар тергов ҳаракати давомида ёки у тугагандан сўнг дарҳол тузилиши керак, уларда унинг амалга оширилган жойи, санаси ва вақти, иштирокчиларнинг зарур шахсий маълумотлари, унинг ўтказилиш тавсифи ва натижалари кўрсатилган. Шунингдек, техник воситалардан фойдаланган ҳолда олинган маълумотлар, иштирокчиларнинг мулоҳазалари тегишли мансабдор шахсларнинг электрон рақамли имзоси билан белгиланган тартибда тасдиқланиши лозим” [9].

Жиноят-процессуал кодексига электрон технологияларнинг киритилиши

муқаррар равишда электрон далиллар масаласини кўтаради. ЖПКда ҳужжатлар далил манбалари сифатида қўйидаги учта шаклда намоён бўлади [10]:

- сўроқ, бошқа тергов ва суд ҳаракатлари баённомалари, эксперт хулосаси сифатида;

- далил сифатида тан олинган бошқа ҳужжатлар сифатида, агар улардаги маълумотлар исботланиши лозим бўлган ҳолатларни аниқлаш учун муҳим бўлса, шу билан бирга, улар ёзма шаклда ҳам бошқа шаклда ҳам қайд этилган маълумотларни ўз ичига олиши мумкин; буларга фото ва кино материаллари, аудио ва видео ёзувлар, бошқа ахборот ташувчи воситалари киради;

- ашёвий далил сифатида, агар улар жиноят иш бўйича жиноят қуроли бўлган ёки жиноят излари сақланиб қолган ёки жиноий ҳаракатлар йўналтирилган объект бўлган бўлса, шунингдек, агар улар жиноятни очиш ва ҳолатларни аниқлаш воситаси бўлиши мумкин бўлса.

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида “электрон ҳужжат” тушунчаси мавжуд – Электрон шаклда қайд этилган, электрон рақамли имзо билан тасдиқланган ва электрон ҳужжатнинг уни идентификация қилиш имкониятини берадиган бошқа реквизитларига эга бўлган ахборот электрон ҳужжатдир («Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида»ги Қонуннинг 4-моддаси) [11].

И.Л. Петрухиннинг таъкидлашича, электрон ҳужжатлар жиноят процессида далил сифатида тегишлилик (ахборот мазмунини ташкил этувчи маълумотлар ва исботланиши керак бўлган ҳолатлар ўртасидаги мантиқий боғлиқлик), мақбуллик (процессуал шаклнинг қонун талабларига мувофиқлиги) ва ишончлилики (аслида мавжуд бўлган фактларга мослиги) талабларига мувофиқ бўлиши керак [12].

Жиноят процессида электрон ҳужжатларга асосан бошқа ҳужжатлар сифатида рухсат этилади, чунки улар жиноят про-

цесс доирасидан ташқарида, жисмоний ва юридик шахсларнинг оддий фаолияти жараёнида яратилади. Уларни йиғиш жиноят ишини юритиш жараёнида суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд томонидан тергов ва бошқа процессуал ҳаракатлар орқали амалга оширилади. Процесснинг бошқа иштирокчилари ҳам далилларни тўплаш ва тақдим этиш ҳуқуқига эга. Шунинг учун бундай ҳужжатлар қонун ҳужжатларининг ҳужжатларга қўйиладиган умумий талабларига мувофиқ бўлиши керак, хусусан, маълум бир шаклга ва зарур реквизитларга эга бўлиши керак [13].

Ҳозирги вақтда электрон ҳужжатларни тасдиқлашнинг энг кенг тарқалган усули – бу электрон рақамли имзо (кейинги ўринларда ЭРИ деб юритилади) бўлиб, унинг қўлланилиши Ўзбекистон Республикасининг “Электрон рақамли имзо тўғрисида”-ги қонуни билан тартибга солинади [14].

Электрон ҳужжатлар жиноят процессининг барча босқичларида: жиноят ишини қўзғатишдан тартиб, суд қарорлари устидан шикоят қилишгача бўлган даврда далил сифатида ишлатилиши мумкин.

Демак, жиноят ишини қўзғатишга ахборот ва телекоммуникация тармоқлари, шунингдек, электрон алоқа каналлари орқали узатиладиган Жиноят-процессуал кодексининг 322-327-моддалари талабларига жавоб берадиган жиноят тўғрисидаги хабарлар сабаб бўлиши мумкин. Улар содир этилган ёки содир бўлаётган жиноят тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олиши, белгиланган тартибда тасдиқланган бўлиши ва хабар жўнатувчини аниқлаш ва ундаги маълумотларни текшириш имконини берадиган маълумотларни ўз ичига олиши керак.

Юқоридагилар билан боғлиқ ҳолда, Жиноят-процессуал кодексининг 324- ва 326-моддаларини жиноят тўғрисидаги ариза (иқдор бўлиш ҳақидаги ариза) электрон алоқа каналлари орқали юборилиши мумкинлиги тўғрисидаги қоидаларни

тўлдириш лозим. Шу билан бирга, уларни юборган шахсни аниқлаш учун зарур бўлган маълумотларни ўз ичига олиши ва ушбу шахснинг электрон рақамли имзоси билан тасдиқланган бўлиши керак.

Дастлабки тергов босқичида электрон шаклдаги ҳужжатлар нафақат бошқа ҳужжатлар, балки ашёвий далил сифатида (агар уларда компьютер тизимининг ишлашига қонунга хилоф равишда аралашшиш, қонунга хилоф равишда ўзгартириш, йўқ қилиш, маълумотларни нусхалаш ва бошқалар излари бўлса, шунингдек, қонуний фойдаланувчи томонидан жиноятга тайёргарлик кўриш ва содир этиш мақсадида атайлаб ўзгартирилган ёки мазмуни қисман ёки тўлиқ сохталаштирилган маълумотлар бўлган ҳужжатлар), тергов ва суд ҳаракатлари баённомалари шаклида ҳам намоён бўлиши мумкин.

Жиноят процесси гумон қилинувчининг, айбланувчининг шахсий ҳуқуқларини чеклашнинг энг катта эҳтимоли борлиги, шунингдек, кўплаб тергов ва процессуал ҳаракатларни амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, ушбу турдаги жараёнда электрон ҳужжатлардан фойдаланиш имконияти сезиларли даражада торайган [15]. Хусусан, жиноят процесси соҳасида ҳужжатни электрон рақамли имзо ва қўлда ёзилган имзонинг бошқа аналоглари билан тасдиқлаш деярли мумкин эмас. Демак, процессуал ҳаракатларни амалга оширишда иштирок этувчи гувоҳлар, гувоҳ, жабрланувчи, ҳимоячи ҳар доим ҳам жисмонан ўзлари билан ЭРИ бўлиши мумкин эмас ва бундай қилишга улар мажбур ҳам эмас.

Бундан ташқари, жиноят процессида электрон рақамли имзо қонуний жиҳатдан қўлда ёзилган имзога тенглаштирилиши мумкин эмас, чунки ҳужжатни имзолаш орқали гумон қилинувчи, айбланувчи, жабрланувчи, гувоҳ ундаги маълумотларнинг тўғрилигини ва уларнинг гумон, ай-

бловга нисбатан шахсий муносабатини тасдиқлайди.

Қўлда ёзилган имзони бажариш механизми тўғридан-тўғри инсон танасининг психофизик хусусиятлари билан белгиланади, шунинг учун бу имзо имзоловчининг биологик шахсияти билан узвий боғлиқдир. Қўлда ёзилган имзо экспертиза орқали маълум бир шахсни қўл ёзуви асосида аниқлаш (идентификация қилиш) имконини беради. Электрон рақамли имзо биологик шахс сифатида ЭРИ эгасига хос бўлган мулк сифатида қаралиши мумкин эмас. ЭРИнинг ҳақиқийлигини аниқлаш фақат уни тақдим этган шахс ЭРИ шахсий калитини билишини кўрсатади. Шу муносабат билан, ЭРИдан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган учинчи шахс томонидан фойдаланиш имконияти истисно қилинмайди.

Бинобарин, жиноят-процессуал қонунчилигида кўпгина процессуал ҳужжатларни, хусусан, иштирокчининг қўлёзма имзоси талаб қилинадиган ҳужжатларни қоғозда мажбурий расмийлаштириш талабини сақлаб қолиш зарур.

Шуни ҳам ҳисобга олиш керакки, процессуал ҳаракатлар ва қарорлар устидан шикоят қилишда ЭРИнинг ўзи ва унинг қўлланилишининг қонунийлиги суд томонидан кўриб чиқилиши мумкин, бу эса иш юритишнинг асоссиз мураккаблашишига ва фуқаролар ҳуқуқларининг бузилишига олиб келиши мумкин. Шунинг учун ҳар қандай баённомалар қоғозда чоп этилиши ва процессуал ҳаракат иштирокчиларининг қўлёзма имзолари билан тасдиқланган бўлиши керак.

Хулоса

Таҳлиллар натижасида қуйидаги илмий-назарий хулосаларга келинди:

1) *Жиноят процессида далил манбаи сифатидаги электрон ҳужжат иш бўйича исботлаш предметида киритилган фактлар тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олган, белгиланган реквизитларга эга бўлган, жиноят-процессуал қонун ҳужжатла-*

ри талаблари билан тегишли тартибда олинган ва сақлаш, кейинчалик фойдаланиш учун мўлжалланган, моддий ташувчида қайд этилган маълумотларни электрон рақамли кўрсатиш шакли сифатида белгиланиши мумкин.

2) Бугунги кунда жиноят процессида электрон ҳужжатлардан фойдаланиш масаласи анча долзарб бўлиб, тўлиқ ҳал этилмаган. Демак, баённомаларни ёзма шаклда расмийлаштириш зарурати билан бирга, компьютерда нафақат процессуал ҳужжатларни тайёрлаш, балки электрон ҳужжатлардан ҳам фойдаланиш суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларидаги ишларни сезиларли даражада тезлаштириши аён.

3) Электрон жиноят иш юритиш бир қатор афзалликларга эга:

1) жиноят процессининг барча иштирокчилари учун процессуал маълумотлардан фойдаланиш имкониятини яхшилаш;

2) жиноят процесси иштирокчиларининг ҳар бир иштирокчининг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга таъсир этувчи процессуал ахборотдан фойдаланиш ҳуқуқининг қўшимча кафолатларини яратиш;

3) жиноят иши материалларини прокурор, суд томонидан текширишга кўмаклашиш;

4) жиноят ишини юритиш жараёнида харажатларни камайтириш;

5) жиноят ишлари бўйича статистикани автоматлаштириш;

6) жиноят иши материалларини қалбакилаштириш ва тузатишлар хавфини камайтириш;

7) терговчи, суриштирувчи учун жиноят иши материалларини тизимлаштириш.

8) ариза бериш, жиноят иши материалларини судга ўтказиш ва бошқаларни қисқартириш орқали жиноят ишини юритиш муддатларини сезиларли даражада қисқартириш ва ҳ.к.

3) Жиноят ишининг электрон шаклини жорий этишда айрим қийинчиликлар тўсқинлик қилиши мумкин. Электрон маълумотлар базасини ҳимоя қилиш тизими бугунги кунда жиноят иши материалларини зарарли дастурлар ва хакерлардан тўлиқ ҳимоя қила олмайди. Шунингдек, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг автоматлаштирилган тизимлари билан жиҳозлаш зарур, бу эса бюджетдан жиддий харажатларни талаб қилади.

Жиноят процессини модернизация қилиш ва уларни электрон форматга ўтказиш барча ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятининг яқин йиллардаги асосий устувор йўналишларидан биридир. Ўйлаймизки, жиноят ишлари бўйича тергов ва суд жараёнларида электрон рақамли режимга ўтиш фуқаролар ишончини мустаҳкамлашда муҳим омил бўлади.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 23-may kunidagi O'RQ-542-sonli "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga jinoyat prosessi ishtirokchilarining huquqlari himoya qilinishini ta'minlash bilan bog'liq o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonuni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.05.2019-y., 03/19/542/3177-son
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-maydagi PQ-3723-sonli "Jinoyat va jinoyat-prosessual qonunchiligi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 15.05.2018 y., 07/18/3723/1225-son
3. <http://ec.europa.eu/idabc/servlets/Doc3443.pdf?id=32321>.

4. <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/stati/cifrovizaciya-prozrachno-i-effektivno>.
5. <http://interfax.az/view/687271>.
6. Yanushko, A. V. Защищенные аппаратно-программный комплекс центра хранения электронных копий материалов уголовного дела / A. V. Yanushko, A. V. Babanin, O. A. Kuznesova [i dr.] // Bezopasnost informacionnykh texnologiy. — 2011. — № 1. — S. 21—29.
7. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1995 y., 2-son
8. Abdulvaliyev A.F. O neobxodimosti ispolzovaniya Internet-saytov sudov obshchey yurisdiksii s selyu formirovaniya pravovoy kultury v molodejnoj srede // Sovremennoye sostoyaniye gosudarstvennoy molodejnoj politiki: opyt i problemy: Materialy Regionalnoy nauchno-prakticheskoy konferensii / pod red. Isupovoy Ye.A.-Nijnevartovsk: Izd-vo NGGU, 2011. S.3-10.
9. Tulskeya O.V. Nekotoryye problemy ispolzovaniya elektronnykh dokumentov v kachestve dokazatelstv v ugolovnom sudoproizvodstve // Vestnik Akademii Generalnoy prokuratury RF. №6 (14). -2009. S.74-79.
10. Kukarnikova T.E. Osobennosti elektronnoy dokumenta kak istochnika dokazatelstv // Voronejskiye kriminalisticheskiye chteniya. 2003. Vypusk 4. S. 205-206.
11. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2004-y., 20-son, 230-modda
12. Kommentariy k UPK RF. Izd. 6-ye, pererab. i dop. / otv. red. I.L. Petruxin. M., 2008.
13. Polyakova T.A., Tulskeya O. V., Filatova L. V. Problemy sozdaniya pravovykh usloviy vnedreniya elektronnoy dokumentooborota v sferu sudoproizvodstva i ispolzovaniya elektronnykh dokumentov v kachestve dokazatelstv // Problemy pravovoy informatizatsii: nauchn.-praktich. jurn. 2007. № 1. S. 58.
14. O'zbekiston Respublikasining "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2004-y., 1-2-son, 12-modda
15. Polyakova T.A. Voprosy sozdaniya pravovykh usloviy vnedreniya elektronnoy dokumentooborota i ispolzovaniya elektronnykh dokumentov v kachestve dokazatelstv // Chelovek: prestupleniye i nakazaniye. 2008. № 1. S 26-28.